

ऑक्टोबर-डिसेंबर २०१६ | वर्ष १० वे | अंक ४ था | मूल्य : रु. २०/-

ISSN 2229-3256

यशदा • यशमंथन

अमेरिका
प्रशिक्षण
एक अनुभव

यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे

यशदा • यशमंथन

ISSN 2229-3256

ऑक्टोबर-डिसेंबर २०१६

वर्ष १० वे | अंक ४ था

मूल्य : रु. २०/-

प्रेरणा
आनंद लिमये भाप्रसे
महासंचालक

मार्गदर्शन
सोनाली पोंक्षे-वायंगणकर भाप्रसे
उपमहासंचालक

संपादक
डॉ. बबन जोगदंड
संशोधन अधिकारी (प्रकाशन)

संपादक मंडळ
डॉ. शशिकांत लोखंडे
अतिरिक्त संचालक

अ | नु | क्र | म | णि | का

■ संवाद	आनंद लिमये, भाप्रसे	२
■ अमेरिका प्रशिक्षण - एक अनुभव	अनिल कवडे, भाप्रसे	३
✓ ■ लोकसेवेसंबंधी शासनाचे विविध नियम व कायदे प्रा. डॉ. बी. आर. कतुरवार		९
■ मानसिक आरोग्य आणि व्यावसायिक समाजकार्य	प्रा.अंबादास नवनाथ कर्डिले	१३
■ सामाजिक व आर्थिक समतेच्या दिशेने नेणारा शिक्षण अधिकार कायदा	प्रा. भास्कर विष्णू इगवे	१७
■ प्रशिक्षणाचे बदलते स्वरूप आणि महत्त्व	प्रा. जीवन मुळे	२१
■ राष्ट्रीय विकासासाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर : भारताची गरूडझेप	डॉ.वि.ल.धारूरकर	२४
■ शाजापूर जिल्ह्यामध्ये कुपोषण दूर करण्यासाठी केलेले प्रयत्न	सोनाली पोंक्षे-वायंगणकर	२५
■ २५ तासांचे वरदान	सुरेश वांदिले	२७
■ दिव्यांगांसाठी आशेचा किरण विरारचे अपंग पुनर्वसन केंद्र	डॉ.बबन जोगदंड	३०

यशदा यशमंथनसाठी लेख, वर्गणी, जाहिरातीसाठी पत्ता :
संशोधन अधिकारी (प्रकाशन), यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी (यशदा),
राजभवन आवार, बाणेर रोड, पुणे ४११ ००७. दूरध्वनी : ०२०-२५६०८२२७
ई-मेल : editoriyashmanthan@yahoo.in वेबसाइट: <http://www.yashada.org>

या अंकातील सर्व मते लेखकांची असून त्यांच्याशी
संपादक व 'यशदा' सहमत असेलच असे नाही.

लोकसेवेसंबंधी केंद्र व राज्य शासनाचे विविध नियम व कायदे

प्रा. डॉ.बी.आर. कचुरवार

लोकसेवेसंबंधी केंद्र व राज्य शासनाचे विविध नियम व कायदे अस्तित्वात आहेत. या कायद्याच्या अंतर्गत लोकसेवकांना आपले वर्तन करणे अपेक्षित असते. बऱ्याचदा हे नियम व कायदे काय आहेत याची माहिती लोकसेवकांना नसते. या लेखामध्ये अशा नियम व कायद्याची माहिती दिली आहे.

आधुनिक काळात समाजाचा पर्यायाने देशाचा विकास घडविण्यात सर्वाधिक महत्त्वपूर्ण भूमिका प्रशासन व्यवस्थेची आहे. प्रशासन व्यवस्थेची कार्यक्षमता व गुणवत्ता ही लोकसेवकांच्या क्षमतेवर अवलंबून असते. त्यामुळेच लोकसेवक किंवा सनदी सेवक हा प्रशासन व्यवस्थेचा आत्मा मानला जातो. लोकसेवकांना केंद्र व राज्य शासनाचे विश्वासू प्रतिनिधी म्हणून जनतेमध्ये जाऊन प्रत्यक्ष अंमलबजावणीत्मक कामे करावी लागतात. त्यासाठी लोकसेवकांना आवश्यक असलेले अधिकार प्रदान करणे आवश्यक व अनिवार्य असते.

कित्येकदा ज्या लोककल्याणाच्या उद्देशासाठी लोकसेवकांना अधिकार दिले आहेत, त्यांचा दुरुपयोग करून स्वार्थ साधला जाण्याची शक्यता असते. लोकसेवकांना मिळालेल्या अधिकाराचा गैरवापर होऊ नये म्हणून त्यांच्यावर अंकुश ठेवणे आवश्यक आहे. लोकसेवकांच्या वर्तनावर तथा आचरणावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी आचारसंहिता असावी लागते. त्यासाठी भारतीय संसद व शासनकर्ते काळानुरूप कायदे, नियम, उपनियम तयार करीत

असतात, कायद्याने घालून दिलेल्या चौकटीत राहूनच लोकसेवकांना विविध प्रशासकीय कामे करावी लागतात. लोकसेवकांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी नियम अथवा नियमावली असणे काळाची गरज बनली आहे. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर विचार केल्यास अमेरिकेतील प्रशासन व्यवस्थेत इ.स. १९५६ मध्ये थामस जी. स्टेपस या लेखकाने अमेरिकन लोकसेवकासंदर्भात एक नीती नियमावली तयार केली त्यास Code of Ethics for personnel Administration या नावाने संबोधले जाते. या नीती नियमावलीत खालील बाबी नमूद केल्या होत्या.

□ लोकसेवकांनी वैयक्तिक हित न पाहता संघटनेसाठी समर्पित भावनेने काम केले पाहिजे.

□ शासन आणि लोकसेवक यांनी परस्परांचा विश्वास संपादन केले पाहिजे.

□ लोकसेवकांच्या ज्ञानात वाढ करण्यासाठी नवनवीन माहिती व ज्ञान उपलब्ध करून दिले पाहिजे.

□ लोकसेवकांच्या योग्यतेनुसार त्यांच्याकडून कामे करून घेतली पाहिजेत.

□ कार्यप्रवणता व नैपुण्य विकसित

करण्यासाठी विशेष कार्यक्रम हाती घ्यावेत.

□ सर्वसमावेशक व न्याय स्वरूपाच्या व गुणवत्तेवर आधारित कार्यक्रमास प्रोत्साहन देऊन जनतेचे हित जोपासावे.

□ सार्वजनिक हिताच्या दृष्टीने लोकसेवकांमध्ये एकात्मतेची भावना विकसित करावी.

लोकसेवेसंबंधी नियम व कायदांची आवश्यकता

लोकसेवक शासकीय कार्यालयात नोकरी करीत असतात. नोकरी करणे म्हणजे नेमके काय करणे होय? नोकरी करणे म्हणजे सेवा करणे असा अर्थ अपेक्षित आहे. सेवा ह्या शब्दाचे अनेक अर्थ निघतात पण इथे आपण हा शब्द प्रशासकीय कार्यालयातील सेवा (Service) या अर्थाने घेत आहोत. सेवा या शब्दाचा अर्थ Service for Remuneration असा अर्थ अपेक्षित आहे. नोकरीत विशिष्ट कामे करावी लागतात. ते काम करण्यासाठी लोकसेवकाकडे विशिष्ट ज्ञान आवश्यक असते, जर ते नसेल तर विविध मार्गाने ज्ञान व कौशल्य विकसित करावे लागते.

लोकसेवा किंवा नोकरी हादेखील

संयम राखणे हा आयुष्यातील फार मोठा गुण आहे.

एक व्यवसाय मानला जातो, व्यवसायात जी मूल्ये, नीतिनियमावली जपली जाते त्याच प्रमाणे प्रशासनातील लोकसेवकांनादेखील आचारसंहितेचे पालन करावे लागते. व्यवसायात ज्याप्रमाणे परस्पर विश्वास ग्राहकांप्रति आदराची भावना, काटकसर, कार्यक्षमता, सौजन्य इत्यादी बाबी लोकसेवकांमध्ये असावे लागतात. त्यासाठी केंद्र व राज्य शासन लोकसेवकाच्या वर्तनावर देखरेख व नियंत्रण ठेवण्यासाठी कायदे नियम संमत करीत असते.

अधिकारी वर्गावर योग्य स्वरूपाचा अंकुश नसेल तर त्याचा प्रतिकूल परिणाम विकासकामावर पडत असतो. त्यामुळे त्यांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी सरकार कायदे नियम तयार करीत असते व त्याद्वारे लोकसेवकांवर नियंत्रण ठेवले जाते.

केंद्र शासनाचे लोकसेवेसंबंधी नियम व कायदे

अखिल भारतीय सेवा वर्तणूक अधिनियम १९६४

लोक प्रशासन व्यवस्थेतील लोकसेवकाचे वर्तन सदाचाराला धरून असले पाहिजे. तसेच त्यांच्या वर्तनावर योग्य स्वरूपात नियंत्रण असावे म्हणून केंद्रशासन अनेक कायदे, नियम निश्चित करीत असते. स्वातंत्र्योत्तर काळात लोकसेवेत भ्रष्टाचाराची समस्या निर्माण झाली होती. प्रशासकीय कार्यपद्धतीतदेखील अनेक समस्या निर्माण झाल्या होत्या. देशातील संपूर्ण प्रशासन व्यवस्थेत कशी सुधारणा करता येईल? व लोकसेवेतील भ्रष्टाचार कमी कसा करता येईल? याचा अभ्यास करण्यासाठी इ.स. १९६२ मध्ये के. संथानम यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती स्थापन करण्यात आली. या

समितीने आपला अभ्यासपूर्ण अहवाल केंद्र शासनाकडे सादर केला. त्यातील लोकसेवेत सुधारणा करण्यासाठी, व त्यांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी काही महत्त्वपूर्ण शिफारशी सादर करण्यात आले. त्यानुसार केंद्र शासनाने इ.स. १९६४ मध्ये लोकसेवकांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी स्वतंत्र अधिनियम संमत केला.

केंद्रीय सनदी सेवा आचरण नियमावली -१९६४ ही भारताच्या गृह मंत्रालयाने दि.३०/११/१९६४ रोजी लागू केली आहे. या नियमावलीनुसार भारतातील सर्व लोकसेवकांना आपले कर्तव्य पार पाडावे लागते. या नियमावलीतील काही महत्त्वपूर्ण तरतुदी खालीलप्रमाणे आहेत.

■ पर्यवेक्षात्मक स्वरूपाची कामे करणाऱ्या सनदी सेवकांनी त्यांच्या अधिपत्याखाली असलेले सर्व कर्मचारी सत्यनिष्ठ व कर्तव्य परायण राहून काम करतील, यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत.

■ कोणताही सरकारी कर्मचारी आपल्या कर्तव्याचे पालन करण्यासाठी मिळालेल्या अधिकाराचा उपयोग त्याच्या सदसदविवेकबुद्धीने करेल. तसेच वरिष्ठांच्या निर्देशानुसार विविध प्रशासकीय कार्ये करीत राहील.

■ वरिष्ठांनी दिलेले निर्देश शक्यतो लिखित स्वरूपात असावेत. जेथपर्यंत शक्य आहे तेथपर्यंत आदेश लिखित स्वरूपात असावेत. ज्याठिकाणी तोंडी आदेश देणे अनिवार्य आहे तेथे तोंडी आदेश दिल्यानंतर त्यासंदर्भात लगेच लिखित स्वरूपात आदेश निर्गमित करेल.

■ कोणताही सरकारी कर्मचारी त्यास अशोभनीय ठरेल असे वर्तन करणार नाही.

■ जर एखाद्या कर्मचार्याने निर्धारित वेळेच्या आत आपले कार्य योग्य गुणवत्तेसह पूर्ण करणार नाही त्यास

कर्तव्यात कसूर केल्याचे समजून शिस्तभंगाची कारवाही करण्यात येईल.

■ कोणताही कर्मचारी जनतेच्या कामात विलंब होईल अशी कल्पना अमलात आणणार नाही.

■ प्रत्येक सरकारी कर्मचारी विवाहासाठी किमान वयोमर्यादा, पर्यावरण संरक्षण, वन्यप्राण्यांची सुरक्षितता आणि संस्कृतीविषयक शासनाच्या धोरण व कायद्यांचे पालन करेल.

■ प्रत्येक सरकारी कर्मचारी महिला सुरक्षितता संदर्भात शासनाच्या धोरण व कायद्यांचे पालन करेल.

■ शासकीय कामकाजाच्या ठिकाणी कोणताही सनदी सेवक महिलांच्या शारीरिक शोषणासंदर्भात कसल्याही स्वरूपाची कृती करणार नाही. कार्यालयातील मुख्य प्रशासकाने आपल्या कार्यालयात कोणत्याही स्वरूपात महिलांचे शारीरिक शोषण होणार नाही यासाठी प्रयत्न करेल.

■ महिला छेडछाड करणे, यौनसंबंध ठेवण्याचा आग्रह धरणे, अश्लील बोलणे, अश्लील फोटो दाखविणे याशिवाय अन्य मार्गाने शारीरिक, तोंडी अथवा अन्य हावभाव करून अश्लील वर्तन करू नये.

लोकसेवकांच्या आचरणावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी वरील महत्त्वपूर्ण तरतुदी करण्यात आले. केंद्रीय सनदी सेवा आचरण नियमावली १९६४ नुसार आचरण करण्याची बंधने सर्व सनदी सेवकांवर लावण्यात आली आहेत. लोकसेवकांचे आचरण कायदा व नियमांच्या चौकटीत असावे यासाठी देश पातळीवर सुप्रीम कोर्टाने अनेक महत्त्वपूर्ण निर्णय दिले आहेत ते खालील प्रमाणे.

■ वरिष्ठांवर शारीरिक हल्ला करणे वा अश्लील भाषा वापरून शिवीगाळ करणे ही गंभीर गैरवर्तणूक आहे.

आपली बाग सजवताना दुसऱ्यांची फुले विस्कटणार नाहीत, याची काळजी घ्यावी.

सर्वोच्च न्यायालयाने मार्च २००५ मध्ये मा.न्यायमूर्ती संतोष हेगडे ,न्या. तरुण चटर्जी आणि न्या. बालसुब्रमण्यम यांनी एका निकालात असा निर्णय दिला की, वरिष्ठांवर शारीरिक हल्ला करणे वा अश्लील भाषा वापरून शिवीगाळ करणे ही गंभीर गैरवर्तणूक आहे. अशा कर्मचाऱ्यांस बडतर्फदेखील केले जाऊ शकते.

■ नैतिक अधःपतनाच्या गुन्ह्याची माहिती लपविणे ही गैरवर्तणूक होय. इ.स. २००३ मध्ये मा.सुप्रीम कोर्टाने रामरतन यादव विरुद्ध राज्य सरकार या खटल्याचा निकाल देताना असे म्हटले आहे की, लोकसेवकास भारतात अथवा परदेशात कोणत्याही गुन्ह्यासाठी अटक झाली असेल तर त्यासबंधी माहिती कार्यालयास त्वरित कळविणे आवश्यक आहे.

■ कर्तव्यात दुर्लक्ष करणाऱ्या लोकसेवकावर कार्यवाही करावी.

इ.स. १९७९ मध्ये सुप्रीम कोर्टाने भारत संघराज्य विरुद्ध जे.अहेमद या केसमध्ये असा निर्णय दिला की, आपले कर्तव्य योग्यप्रकारे व निष्ठेने पार न पडणारा कर्मचारी गैरवर्तणूक करीत असतो. कर्तव्यात अक्षम्य व सतत दुर्लक्ष करण्याची कृती ही अपराध ठरणार नाही पण गैरवर्तणूक ठरते. त्यामुळे संबंधित लोकसेवकावर शिस्तभंगाची कार्यवाही करण्यात यावी.

महाराष्ट्र शासनाचे लोकसेवेसंबंधी नियम व कायदे

सर्वसामान्य नागरिक असो अथवा लोकसेवक असो त्यांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवणे अत्यावश्यक असते, किंबहुना ती बाब समाज व राष्ट्रहितासाठी अनिवार्य असते. लोकसेवक तर केंद्र व राज्य शासनाचे विश्वासू प्रतिनिधी म्हणून प्रत्यक्षात अंमलबजावणीत्मक कार्य

करीत असतात. विशेष म्हणजे लोकसेवकाला जे पद प्राप्त होत असते त्या पदाला विशिष्ट प्रतिष्ठा असते. त्यांच्याकडे असलेल्या विशेष अधिकारामुळे समाजात व प्रशासन व्यवस्थेत प्रतिष्ठा मिळत असते.

लोकसेवकांना मिळालेले अधिकार, सेवेची सुरक्षितता, निवास व्यवस्था, वाहन व्यवस्था, सेवेला नोकर-चाकर असतात. शासनाच्या विविध योजनांची अंमलबजावणी करण्यात त्यांची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते. त्यामुळे आजच्या काळात लोकसेवक या पदाचे विशेष आकर्षण आहे. लोकसेवकांना मिळालेल्या अधिकारावर योग्य स्वरूपाचा अंकुश नसेल तर त्याचा प्रतिकूल परिणाम विकासकामावर पडत असतो. त्यामुळे त्यांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी सरकार कायदे, नियम तयार करीत असते व त्याद्वारे लोकसेवकावर नियंत्रण ठेवले जाते. आपण त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र शासनाने तयार केलेले काही निवडक कायदे जाणून घेऊ या.

महाराष्ट्र नागरी सेवा वर्तणूक अधिनियम १९७९

लोकप्रशासनातील लोकसेवकानी शासनाने आखलेल्या ध्येय धोरणाची समर्पित भावनेने अंमलबजावणी केली पाहिजे. नेहमी सचोटीने वागले पाहिजे, कर्तव्यपरायण असले पाहिजे यासाठी महाराष्ट्र राज्याने दि.१२ जुलै १९७९ रोजी महाराष्ट्र नागरी सेवा वर्तणूक अधिनियम-१९७९ अंमलात आणला आहे. त्यात खालील तरतुदींचा समावेश आहे.

अ) लोकसेवकाने नेहमी सचोटीने वागले पाहिजे. (absolute Integrity) म्हणजेच पैशाची अफरातफर, दमरात खाडाखोडी करणे अथवा भ्रष्टाचार करणे

इत्यादी वर्तन सचोटीचे नाही.

ब) लोकसेवकाने अशोभनीय ठरेल असे कोणतेही वर्तन करू नये.

क) लोकसेवकाने नेहमी कर्तव्यपरायण असले पाहिजे. म्हणजेच कार्यालयीन वेळेत आपली जबाबदारी अथवा कामे व्यवस्थित करणे होय. प्रशासकीय कार्यालयातील जर एखादा कर्मचारी कामावर उशिरा येणे, आदेशाचे पालन न करणे, कार्यालयीन वेळेचा दुरुपयोग करणे, कार्यालयीन वेळेत झोपणे, काम करण्यास नकार देणे, अनधिकृत रजेवर जाणे इत्यादी बाबी कर्तव्यात कसूर केल्याचे ठरतात.

ड) पर्यवेक्षणात्मक स्वरूपाची कामे करणाऱ्या अधिकाऱ्यांनी त्यांच्या अधिपत्याखाली असलेले सर्व कर्मचारी सचोटीने काम करतील व कर्तव्यपरायण राहतील यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत.

ड) कार्यालयीन कर्तव्याचे पालन करताना शासकीय कर्मचारी त्याच्या सदसदविवेकबुद्धीला न पटणाऱ्या गोष्टी करणार नाही.

इ) ठरवून दिलेल्या वेळेत सोपविलेले काम करण्यास कसूर करणारा अधिकारी अथवा कर्मचारी, हेतुतः विलंब करणारा व जनतेला त्रास देणारा अधिकारी अथवा कर्मचारी शिस्तभंगाच्या कार्यवाहीस व कठोर शिक्षेस पात्र ठरतो.

ई) आपले कर्तव्य बजावताना अशिष्ट व सौजन्यहीन कर्तव्य बजावणे व कामात टाळाटाळ करणे, प्रकरण निकालात काढण्यास विलंब करणे इत्यादी बाबी शिस्तभंगाच्या कार्यवाहीस व कठोर शिक्षेस पात्र ठरतो.

फ) वरिष्ठांवर शारीरिक हल्ला करणे वा अश्लील भाषा वापरून शिवीगाळ करणे ही गंभीर गैरवर्तणूक आहे. अशा कर्मचाऱ्यांस बडतर्फदेखील केले जाऊ शकते.

प) लोकप्रशासनातील कोणत्याही

अधिकारी अथवा कर्मचाऱ्याने अशोभनीय वर्तन करू नये. म्हणजेच कार्यालयीन आवारात दंगा माजविणे, घोषणा देणे, शिवीगाळ करणे, मद्यपान करणे, अश्लील बोलणे वा वर्तन करणे, महिलांशी असभ्यतेने वागणे, वरिष्ठांचा अवमान होईल, असे शब्द उच्चारणे, चारित्र्यहनन करणे व खोट्या तक्रारी करणे इत्यादी बाबी अशोभनीय कृतीत येतात.

ट) नोकरीसाठी अर्ज करताना किंवा नोकरीत रुजू होताना खोटे प्रतिज्ञापत्र देणे इत्यादी शिस्तभंगाच्या कार्यवाहीस व शिक्षेस पात्र ठरतात.

ठ) लोकसेवकाला वर्तमानपत्रात भाष्य अथवा निवेदन करावयाचे असेल तर वरिष्ठांची मान्यता घ्यावी लागते.

खासदार/आमदार व इतर लोकप्रतिनिधी सन्मानविषयीचा शासन निर्णय

महाराष्ट्र शासनाच्या सामान्य प्रशासन विभागाने दि. २६-१२-१९९९ च्या परिपत्रकाद्वारे लोकसेवकांना असे निर्देश दिले आहेत की, खासदार /आमदार व इतर लोकप्रतिनिधी जेव्हा जेव्हा शासकीय कार्यालयात कामानिमित्त भेट देतील. त्यावेळी त्यांना आदराची व सौजन्याची वागणूक द्यावी. त्यांना रांगेमध्ये उभे राहण्यास सांगू नये. शासकीय कार्यालयात खासदार व आमदार भेटावयास येते वेळी भेट संपवून परत जाते वेळी अधिकाऱ्यांनी त्यांना उत्थापन देऊन अभिवादन करावे. तसेच खासदार व आमदार यांचा दूरध्वनी संदेशाची दखल घेणे आवश्यक आहे. अधिकाऱ्यांच्या पश्चात असा दूरध्वनी आला तर असा संदेश समजल्यावर त्यांना दूरध्वनी करावा.

राजकीय कार्यास प्रतिबंध

◆ कोणत्याही लोकसेवकास कोणत्याही

राजकीय पक्षाचा सदस्य होता येत नाही.

◆ राजकारणात भाग घेणाऱ्या संस्थेचा अथवा संघटनेचा सदस्य होता येत नाही.

◆ कोणत्याही राजकीय पक्षाच्या प्रचारात भाग घेता येत नाही. केवळ मतदान करता येते.

◆ कोणत्याही राजकीय पक्षाचे चिन्ह अंगावर, वाहनावर अथवा घरावर लावता येत नाही.

◆ ज्या संघटनेवर बंदी आहे त्या संघटनेशी संबंध ठेवता येत नाही.

◆ राष्ट्रविघातक व जातीय संघटनेशी संबंध ठेवता येत नाही.

४) लोकसेवकास वा त्याच्या कुटुंबीयास किंवा त्यांच्यावतीने काम करणाऱ्या व्यक्तीस देणगी अथवा बक्षीस स्वीकारण्यास परवानगी नाही. (No servant shall accept or permit any member of his family or any person acting on his behalf to accept any gift.)

कोणत्याही देशातील समाज व्यवस्थेत लोकसेवकांची म्हणजेच प्रशासकीय अधिकाऱ्यांची भूमिका ही अत्यंत महत्त्वपूर्ण असते. वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या वर्तनाचे अनुकरण कनिष्ठ कर्मचारी करीत असतात. त्यामुळे वरिष्ठांनी आदर्श व प्रामाणिक आचरण करून सेवा नियमावलीचे पालन केली पाहिजे.

प्रशासन व्यवस्था अधिकाधिक पारदर्शक, गतिशील, स्वच्छ व लोकप्रिय बनविण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. नागरी सेवा वर्तणूक अधिनियम हा खऱ्या अर्थाने अमलात आणल्यास देशातील समग्र प्रशासन व्यवस्था कार्यक्षम व गतिशील बनेल. लोकसेवकांनी आपल्या कर्तव्याचे पालन प्रामाणिकपणे केल्यास एक विकसित तथा महासत्ताक राष्ट्र म्हणून भारत देश उदयास येण्यास वेळ लागणार नाही.

या संदर्भात उर्दू भाषेतील एक लेखक असे म्हणतात की,

इलमदां समजते है

तकरीरोंसे बदलता हैं जमाना।

सियासतदां कहते हैं

नारोसे बदलता हैं जमाना।

हकीमोने फर्माया

हुकमनामोंसे बदलता है जमाना।

कातीबोने लिखा है

कायदोन्से बदलता है जमाना।

पर मिजाजे बदलनेको

यह काफी नहीं होता।

नसीहत देनेवाला खुद बदला

तो बदलता है जमाना।

शिक्षण तज्ज्ञ म्हणतात की, शिक्षणप्रणाली बदलली की जग(जमाना) बदलते.

राज्यकर्ते म्हणतात की, घोषणा (नारे) दिल्याने जग (जमाना) बदलते.

अधिकारी वर्ग म्हणतात की, प्रभावी आदेश दिल्याने जग (जमाना) बदलते.

कायदेपंडित म्हणतात की, नियम कायदे तयार केल्याने जग (जमाना) बदलते.

लेखक म्हणतात की, जनतेचा स्वभाव बदलण्यासाठी हे पुरेसे नाही. उपदेश नारा स्वतः बदलला की जग (जमाना) बदलतो त्यासाठी आवश्यकता आहे सकारात्मक दृष्टीने विचार करून विविध कामे करण्याची. प्रशासन व्यवस्थेतील प्रत्येकाने आपल्या कर्तव्याचे पालन प्रामाणिकपणे (इमानदारीने) केल्यास समग्र प्रशासन यंत्रणा कार्यक्षम व गतिशील बनेल व जग सुधारण्यास वेळ लागणार नाही.

प्रा. डॉ.बी.आर. कचुरवार
विभाग प्रमुख, लोकप्रशासन विभाग
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर जि.नांदेड
मो. ९४२३३ ०५८७०
ई-मेल: brkattruwar@mail.com

प्रबळ इच्छाशक्ती आणि आत्मविश्वास असेल तर जगात अशक्य असे काहीही नाही.